

12. Кобилянська О. Про себе саму: Автобіографія в листах до професора д-ра С.Смаль-Стоцького // Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади. — К., 1982. — С. 206-219.
13. Кобилянська О. Апостол черні: Повесть. — Львів: Каменяр, 1994. — 243 с.
14. Сагач Г.М. Гомілетика Івана Огієнка і сучасність // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Серія історична та філологічна. — Вип. IV. — Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, ред.-вид. відділ, 2007. — С. 5-13.
15. Огієнко Іван. Наука про рідномовні обов'язки. — К., 1994. — 72 с.
16. ЦДАВО України. — Ф. 1072. — Оп. 1.
17. Шевченко Т. Кобзар / За ред. Леоніда Білецького. — Вінніпер, 1954. — Т. IV. — 355 с.

In the article the attention is accented on the figure of priest in O.Kobylyanska's creation in the context of evangelistic truths and of Ukrainian national-patriotic emulations.

Key words: priest, pastor, apostle, moral, nation.

Отримано: 1.09.2008 р.

УДК 371.2(09)

Л. Ю. Памірська

Житомирський державний університет імені Івана Франка

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ПРЕДСТАВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА ВОЛИНІ (20-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті аналізуються культурно-освітні передумови вивчення іноземних мов у контексті освіти представників національних меншин на Волині у 20-х роках ХХ століття, висвітлюються їх перспективні тенденції, також — роль І.Огієнка як організатора освіти у молодій українській республіці.

Ключові слова та словосполучення: національні меншини, мовна освіта, іноземні мови, рідна мова, двомовні школи, полілінгвістична освітня політика.

Україна — типовий приклад поліетнічної країни. Незалежна українська держава прагне до розбудови відкритого демократичного суспільства, формує свою етнополітику стосовно національних меншин, виходячи з основних законів і норм, прийнятих міжнародною спільнотою.

Сучасна мовна ситуація у нашій державі набула позитивних зрушень. В останні роки в Україні були прийняті законодавчі документи (Декларація прав національностей України, Закони України «Про громадянство», «Про мови в Україні», «Основи законодавства України про культуру», «Конвенція про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин»), спрямовані на відродження та розвиток культурно-політичного життя національних меншин. Мета мовної політики — гарантія толерантного ставлення до всіх поширених в Україні культурно-мовних традицій без будь-якої дискримінації, забезпечення соціально-прийнятих форм використання мов у сферах державного управління, ділового спілкування, професійної діяльності.

Історичні, соціальні та етнокультурні чинники обумовили специфічні особливості культурно-освітнього життя окремих регіонів України, зокрема Волині. Сьогодні в Україні відбувається складний та сприятливий процес національного відродження, який потребує переосмислення аналогічних процесів у минулому, виявлення можливостей використання надбань минулого. Доцільно пригадати досвід налагодження освіти нацменшин у 20-х роках, який спричинив цілий ряд позитивних процесів, що стали підґрунтям для національно-культурного відродження в Україні. Цей період став активним з погляду формування системи освіти для нацменшин.

Метою статті є висвітлення гуманістичних засад культурно-освітньої політики уряду УНР, визначення їх перспективних тенденцій, зокрема, — особистої ролі Міністра освіти І.Огієнка.

У січні 1918 р. Директорія УНР призначає Міністром освіти професора Українського Народного Університету в Києві І. Огієнка, якого сьогоднішні дослідники називають великим Гуманістом і Просвітником українського народу, Апостолом духу українського, великим державником (М.Тимошик, З.Тіменик, В.Ляхоцький, Є.Сохацька та ін.), також — одним з *«найадметных карыфею славянскай філології»* (М.Пригодзіч). Працюючи водночас як засновник і ректор К-ПДУУ (Кам'янець-Подільського державного українського університету) та Міністр освіти та культури, віросповідань, І.Огієнко послідовно віддає увесь талант організатора, ученого справі відродження освіти, шкільництва.

Уже в лютому 1918 р. міністр підготував законопроект про державне утримання 29-ти громадських українських шкіл. Впроваджується безплатне обов'язкове початкове навчання всіх дітей шкільного віку у місті і на селі, розробляється питання пільг для селянських дітей при вступі до середніх навчальних закладів. Міністр добре розумів значення іноземної мови у загальній освіті випускника середньої школи і тому у випадку, *«коли абітурієнти не знали іноземних мов (а це було поширеною практикою), середні школи, які їх прийняли, зобов'язувались організувати для них за державні кошти додаткові відповідні заняття»* [1, с. 14].

30 січня 1919 р. Міністр народної освіти УНР Огієнко видає наказ про перехід усіх вищих, більшості середніх і початкових шкіл на українську мову. Проте цей наказ не поширювався на російські, польські та єврейські школи. Ректор університету, майбутній міністр освіти проявляє виняткову толерантність у ставленні до польської та єврейської общин у місті Кам'янець-Подільському, де розв'язувалося питання організації державного університету. Короткий запис у «Моєму житті» (червень 1918 р.): *«Довга розмова з духовним рабином Кам'яня Оксманом. Огієнко вияснює, що університет принесе кам'янецькому жидівству величезні користі матеріальні і духовні, Оксман погоджується зібрати на потреби університету 100 000 рублів, а в разі змоги й більше, й прихилити ціле жидівство до цього. Огієнко обіцяє: виклопотатись заснувати катедру юдознавства й приймати до нового Університету до 25% студентів жидів».*

Довга розмова з головою польських організацій м. Кам'янець лікарем Тадеушем Заленським про новий Університет. Огієнко погодився клопотатися, щоб при Університеті була катедра полонознавства (польської філології), щоб студенти-поляки приймалися без обмежень і мали доступ до державних стипендій. Т.Заленський зобов'язався: підпирати справу університету скрізь, де треба, й зобов'язати до того всіх поляків у Кам'янці, а також зібрати на університет 50 000 рублів» [2, с. 29].

В уряді — проти заснування університету в Кам'янці-Подільському, який вважається глибокою провінцією, захолюстям. Однак Огієнко переконає, збиваючи усі сумніви: ця провінція — вигідне місце на стику двох культур — західної і східної, університет тут буде явищем стратегічним. Відкриття університету значною мірою прискорюється і завдяки участі єврейської та польської общин, які були вдоволені тим, що Огієнко до кінця виконав свої зобов'язання.

У серпні 1918 р. з великими труднощами і перепонами Огієнко *«вистарався заложення кафедр полоністики та юдаїстики при К.-П.Д.У.У.»* [2, с. 34]. Право обрати кандидатів на професорів цих кафедр ректор передав польській і єврейській громадам міста Кам'янець. Поляки відразу виставили кандидатуру на доцента професора полоністики університету в Познані д-ра Леона Бялковського. Огієнко лишає короткий запис у *«Моєму житті»*: *«Проф. І.Огієнко з великим напруженням сил добився від Уряду українського кафедри літератури та історії польської при Кам'янецькому університеті і доручив їх щирому патріоту польському професору Бялковському. То єдина на цей час кафедра польська на цілому величезному просторі колишньої царської імперії»* [2, с. 48].

Виразно гуманістичний напрям його державницької діяльності є невід'ємною частиною історії та культури України загалом, її перспективною тенденцією. Курс лекцій в Українському народному університеті проф. І.Огієнко розпочав з проблеми права народу на автономію, на національну мову, бо *«коли є окрема мова, то єсть й окремий народ»*. Сучасні дослідники стверджують, що підхід ученого до проблеми свободи *«був на рівні класичної німецької передової філософської думки»* [3, с. 50]. При цьому згадуються Гердер, Гумбольдт та інші учені.

Досліджуючи процес формування української нації, з врахуванням складності й драматизму його історичного буття, І.Огієнко підкреслює, що йдучи тернистим шляхом своєї історичної долі, народ наш ніколи не відзначався національним егоїзмом та замкнутістю, навпаки, — виробив в собі незвичайну терпеливість та терпимість у стабільному прагненні до свободи духу, збереження свого психологічного «я», до саморозвитку. Учений послідовно розкриває властиву нашому народові рису — сприймати все краще від сусідніх етносів, збагачуватися, щедро передавати свою культуру іншому народові — доброзичливо й безкорисливо. Націоналістичні ідеї І.Огієнка загалом мають міцну теоретичну психологічну, лінгвістичну та історичну основу і є надзвичайно потрібним для реалізації проблеми національної ідеї на рівні сучасності в Україні незалежній. Гуманістичні ідеї І.Огієнка мають глибоко наукове психологічне обґрунтування, пов'язане з іменами представни-

ків німецької філософської та лінгвістичної думки, також — з іменем геніального мовознавця і психолога О.Потебні.

Сучасні дослідники (Ю.Маркітантов, А.Обдулаєв, Т.Возний та ін.) обґрунтовують паралельність, близькість теоретичних поглядів О.Потебні («Мысль и язык», «Язык и народность» та ін.) та польського методиста Ю.Сальоні, українських видатних педагогів й І.Огієнка.

Взаємне зближення народів учений-мовознавець і психолог О.Потебня пов'язує не з асиміляцією, а зі взаємним прилаштуванням, подібно до того, яке виникає між квітами, що годують комах, і комахами, що сприяють заплідненню квітів [4, с. 174]. Справжню цивілізацію учений пов'язує не з «вирівнюванням» народностей (етносів), а зі сприянням їх зміцненню та розвитку.

До цього треба додати, що в руслі поглядів О.Потебні підходили до проблеми навчання дітей рідною мовою практично усі найкращі представники педагогічної європейської, в тому числі — української думки — В.Караджич, П.Шафарик, С.Русова, Г.Ващенко, польський діяч Сальоні та багато інших. Цим же духом були перейняті підходи до рідної мови видатного вітчизняного психолога й педагога К.Ушинського. Їхні погляди, як і погляди І.Огієнка, лишаються актуальними в руслі проблеми формування відповідної атмосфери в національній школі, формування мовно-духовної особистості, мовної поведінки школяра.

У цій площині дослідження неоціненним є досвід Івана Огієнка. На прикладі української нації він розкрив «кореневу систему» української свідомості і самосвідомості, специфіку національної психології, світогляду українців, розкрив перспективи цілісної національної духовності.

Суть рідномовної політики закладено у 36-ти розділах-приписах, адресованих певним категоріям осіб та соціальним верствам. Один з розділів — «Держава і рідна мова». Варто навести окремі положення розділу:

- Кожна держава, що дбає про своє майбутнє, мусить давати своїм меншинам повну змогу нормально розвивати свої літературні мови.
- Тільки держава, що мало дбає про своє будуче, не дає літературним мовам своїх меншин повної змоги нормального розвитку.
- Жодні урядові перешкоди не в силі спинити розвитку літературної мови меншин нації, — вони можуть тільки частково затримати цей розвиток.
- Держава, що не дає своїм меншинам змоги нормально розвивати свої літературні мови, робить з них своїх неприхильників, що завжди загрожуватиме політичній силі її [5, с. 13].

У Науці про рідномовні обов'язки окремі положення стосуються школи:

- Рідна школа — то найсильніше джерело вивчення й консервації своєї рідної мови взагалі, а літературної — зокрема.
- Завершенням перетворення етнографічного народу в культурну націю є створення вищих національних рідномовних шкіл.
- Учні всіх чужомовних шкіл у своїй рідномовній практиці мусять виконувати в себе вдома все те, що мусили б виконувати в школі рідномовній.

- Добре організована позашкільна освіта — то один із могутих двигунів розвитку рідної мови [5, с. 26, 31-33].

Це останнє положення особливо актуальне і перспективне для організації вивчення своєї рідної мови представниками нацменшин у сучасних національно-культурних товариствах — польському, єврейському, чеському, німецькому та інших.

У 20-х рр. Міністерство освіти в Україні ще працює на тих засадах, що були започатковані за І.Огієнка. Зокрема, у листопаді 1925 р. затверджена Постанова ВЦВК. РНК УРСР про мову зносин органів влади і діловодства в адміністративних територіальних одиницях, утворених за національною основою: все діловодство районних органів влади проводиться мовою національності, що становить більшість людності в цьому районі, всі документи публічно-правового характеру — посвідчення особи свідоцтва про освіту, виписка актів громадянського стану пишеться двома мовами: українською і мовою більшості населення усєї території; печатки районних виконавчих комітетів і сільських Рад та інших місцевих органів влади виготовляються двома мовами: українською та мовою відповідної національності.

За джерелами 30-х рр. [6, с. 115], зокрема, ретельно укладеною губінспектором Соцвиху І.Афанасьєвим спеціальною відомістю (1924 р.), на Волині (Житомирська, Коростенська, Шепетівська округи) функціонують понад 1000 шкіл з українською викладовою мовою. Окрім того, пропорційно до компактно зосередження нацменшин (міста, містечко, села, хутори, колонії, урочища) працюють трудові школи з національними мовами навчання: німецькою — 80 шкіл, польською — 59 шкіл, єврейською — 31 школа, російською — 22 школи, чеською — 7 шкіл.

Характерно, що єврейські школи існують у містах, кількість груп достатньо наповнені. Інші національні школи мають у середньому 1 чи кілька груп (середня наповненість — 22-35 учнів). Як і єврейські, майже усі російські школи функціонують у містах чи містечках. Мовне середовище у зазначених школах загалом однорідне. Однак зафіксовано 5 шкіл, у яких навчання відбувається у рівній мірі українською та польською мовами. Це — Красилівська І (м. Красилів), у якій навчалася 116 учнів. При цьому у старших класах вивчається і російська мова. Особливих труднощів у її засвоєнні поляки не мали, за іноземну не вважали.

Українською і польською відбувається навчання і в с. Хведорівка (114 учнів) Звягельського району, у с. Псища (тепер — Зарічани) Житомирського р-ну (113 учнів), у містечку Романів Миропільського району (147 учнів), у с. Білки Пулинського району (35 учнів). Двомовною (україно-польською) була школа у містечку Янушполі (392 учні). І в цих школах, за нашим узагальненням, українська мова засвоювалася поляками на рівні вторинно рідної.

В умовах гармонійної мовно-культурної політики у державі розвиваються і трудові школи із мовнопаралельним навчанням, зазначеним у відомостях графічним скороченням «рівної», — з українською та німецькою мовами навчання: у с. Каменка Левківського району (72

учні), у колонії Видумка Пулинського району (57 учнів) та у с. Стара Буда (однокласна німецька школа з 1903 р.). Зафіксована одна школа з українською та чеською мовами навчання (с. Крошня Житомирського р-ну, 245 учнів). За нашим аналізом, і в цій двомовній школі українська засвоюється представниками чеської меншини достатньо активно, на рівні другої, близької, слов'янської мови. У цей час на Волині фіксується 1 школа з навчанням українською та російською мовами. Вони виникли у селі, де жили росіяни-старовіри (с. Пилипи Троянівського р-ну (139 учнів). Найбільша кількість шкіл двомовних — 8 (українсько-єврейських). Вони зосереджені у місцях компактного проживання євреїв: у містечку Кодня (170 учнів) у містечку Пулин (91 учень), містечку Соколів (200 учнів), у містечку Миропіль (350 учнів), містечку Троянів (374 учні), містечку Баранівка, селі Кам'яний Брід, містечку Рогачів (Баранівського р-ну). І в цих школах йде активний процес засвоєння євреями української мови з природних джерел — без спотворень і перекручень. Добре володіння українськими єврейськими старшого покоління українською мовою є живим свідченням того, що ця мова була близькою, хоча й не належала до слов'янської, тобто виразно іншої мовної групи, була іншомовною. Саме тому, що засвоєння мови не відбувалося насильницьки, сплановано, — як це трапилося з російською у післявоєнний час. У природних умовах засвоювалися і російська мова у містах та містечках. Аналіз стану володіння мовами керівних педагогічних кадрів (інспектори установ нацменшин) свідчить, що більшість з них вільно володіли, крім української, — польською, російською, нерідко — єврейською, окремі — німецькою, чеською, англійською — незалежно від етнічного походження [6, с. 105].

Не можна обминути з метою зіставлення таку примітну деталь: в умовах царської Росії, тобто до революції, з національних шкіл на Волині можна назвати лише такі:

- німецька однокласна школа у Черняхіві (з 1864 р.), пізніше Черняхівська II (301 учень) з єврейською мовою викладання;
- єврейська двокласна школа з 1887 р. (пізніше трудова школа № 29 з єврейською викладовою мовою, м. Житомир; Талмуд Тора з 1861 р., пізніше — трудова школа № 3 з єврейською викладовою мовою (259 учнів), м. Житомир;
- двокласна єврейська школа у м. Житомирі, пізніше — трудова школа № 28 з викладовою єврейською мовою (267 учнів), початкова німецька школа (з 1875 р.) у с. Сульжинівка Чуднівського р-ну, пізніше — трудова школа з викладовою німецькою мовою, початкова німецька школа з 1898 р. у м. Володарську — пізніше трудова школа з єврейською викладовою мовою (223 учні).

Напрямок освіти, який окреслив у 20-х рр. Міністр освіти УНР І.Огієнко, був глибоко гуманістичним. Як учений-мовознавець, І.Огієнко глибоко розкрив психологічний зміст рідної мови, пов'язав його з моральністю, естетикою світогляду нації.

Та уже в кінці 30-х — на поч. 40-х рр. згортається не тільки розвиток етнічної школи, культури, а й саме дослідження історії ку-

лтур різних етносів України, унеможливилось практично його подальше продовження.

На зруйнованих підвалинах моральної сфери та духовності в Україні незалежній відновлюється і розвивається система справжніх цінностей, пов'язана з поверненням з мороку забуття імен таких видатних представників нашої культури, як, І.Огієнко, — вони накопичили неповторний досвід будівництва поліетнічної культури в Україні, організації міжнаціонального спілкування, вироблення спільних уявлень про людські та суспільні цінності. Цей досвід повертається в Україну сучасну і має бути у пильній увазі сучасних будівничих освіти та культури.

Міжнаціональна злагода і гармонія мають стати стратегічним курсом Українським держави, а стержнем усіх стосунків — чуття приналежності до єдиної української родини, забезпечення морально-духовної цілісності українського суспільства.

У цьому контексті важливо привернути увагу педагогів-науковців до проблем культурного розвитку представників нацменшин, які є творцями національного розмаїття і поліфонії навколишнього світу, де кожен має бути упевненим у праві на мирне й безпечне співіснування свого етносу, нації. У загальному розвитку глобалізації це право має бути визначальним.

Сучасна полілінгвістична освітня політика, яка сформульована у міжнародних документах з питань розвитку грамотності на V Міжнародній конференції ЮНЕСКО з питань освіти, цілком відповідає, на нашу думку, логіці міркувань І. Огієнка: від мови рідної, що є *«найголовнішим нарїжним каменем існування народу»*, — до мови державної як *найміцнішої основи для духовного об'єднання нації»* [7, с. 100].

Ця позиція актуальна не тільки для суверенної Української держави, але й для сучасного людства загалом. Філософія цього підходу виявляється і в сучасному мовному законодавстві України. Мовою державної сфери законодавчо закріплено мову корінної національності, яка переважає кількісно, яка послідовно і невинно відстоювала свою державність. Водночас Конституція України сприяє розвиткові тих мов, на які поширюється європейська хартія регіональних меншин. У такий спосіб забезпечується гармонійність полілінгвістичної освіти населення України.

Подальший розвиток ідея отримала і в найсучасніших українських освітніх документах, згідно з якими *«у галузі освіти українська мова має в певному обсязі забезпечувати інтеграційно-консолідуєчу, організаційну та інформаційну функції»*.

Українська мова в галузі освіти повинна реалізуватися і як навчальний предмет, і як основний засіб комунікації і здобуття знань з інших (немовних) сфер пізнання і як засіб розвитку та саморозвитку школяра і студента, творчого самовираження і утвердження особистості в суспільстві» [8].

Аналіз сучасних досліджень, зокрема О. Ткаченко, окреслює творення достатньо однорідного мовно-ментального простору, української національної цілісної культури загалом, збагаченої впливом інших

мов і культур. Автор пропонує осмислити повчальний досвід єврейського народу, як взірець мовно-ментальної стійкості (після майже двохтисячолітнього змертвіння мови оживили свою національну мову (іврит). Називає неприродним і надзвичайно архаїчним для Західної і Центральної Європи зросійщені великомиські середовища України. Стан диглосної двомовності має бути подоланим [9]. Тим часом, не можна погодитися з автором, слідом за Л.Масенко, про потребу утвердження російської мови в офіційному статусі (зважаючи на велику зросійщеність не тільки українця, але й національних меншин) — це витіснить українську мову як державну з території сходу й півдня України [10, с. 60]. Наразі треба порушувати питання про функціонування української мови в Україні як міжнаціональної.

Список використаних джерел:

1. Дмитрів С., Завальнюк О. І.Огієнко — міністр народної освіти УНР // Тези доповідей науково-практичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.Огієнка в контексті українського національного відродження (До 110-річчя від дня народження). — Кам'янець-Подільський, 1992. — С. 13-15.
2. Огієнко І. Мое життя. Автобіографічна хронологічна канва. — Житомир: Полісся, 2002. — 119 с.
3. Гораш В. Філософія свободи І.Огієнка // Тези доповідей науково-практичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.Огієнка в контексті українського національного відродження» (До 110-річчя від дня народження). — Кам'янець-Подільський, 1992. — С. 48-50
4. Потебня А.А. Мысль и язык. — К.: СИНТО, 1993. — 192 с.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. — Львів: Українська Академія Друкарства; Вид-во «Фенікс» при сприянні фонду «Відродження», 1995. — 46 с.
6. Установи Народної Освіти на Волині по матеріалам Губнаросвіти на 1 січня 1924 р. Розр. Губінспектор Соцвиху І.Афанасьєв. — Житомир: Видання Волинської Губнаросвіти, 1924. — 164 с.
7. Ляхощкий В.П., Ляхощька Л.Л. Иван Огієнко і сучасні національно-мовні проблеми // Иван Огієнко і сучасна наука та освіта. Наук. збірник. Серія історична та філологічна. Вип. III. — Кам'янець-Подільський, 2006. — С. 106-118.
8. Освіта в Україні. Доповідь Міністра освіти і науки в Україні на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти // Освіта України. — 2001. — №47. — 12 жовтня.
9. Ткаченко Орест. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу). — К.: Грамота, 2006. — 240 с.
10. Масенко Л. Одвічна сув'язь мови і ментальності // Дивослово. — 2007. — № 12. — С. 59-60.

Cultural and educational preconditions of foreign languages study in the context of national minorities' education in Volyn region in 20-s XX century are analyzed, their perspective tendencies and the role of I. Ogienko as the organizer of education in the young Ukrainian republic are outlined.

Key words: national minorities, linguistic education, foreign languages, mother tongue, bilingual schools, polylinguistic educational policy.

Отримано: 29.08.2008 р.